

NMARNÉ KENDÖL JUTKA**A középkori johannita rend karitatív tevékenysége és gazdasági, társadalmi jelentősége Sopronban**

A középkori betegápolásban és szegénygondozásban kiemelkedő hely illeti meg a johannita rendet: védték a várost, letették az írásbeliség alapjait, és megalapozták a szociális segítséget, melynek emlékeit városunk is őrzi. A kolostori betegszobákból és az idegeneknek nyújtott szálláshelyekből alakultak ki az ispotályok, ahol elsősorban a betegápolás, beteggondozás dominált. Ezekből a szerény kezdetekből fejlődött ki a középkori ispotály, hosszabb távlatban pedig a modern kórház intézménye.

1.A középkori Magyarország helyzete

Az ekkor élő emberek többsége földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozott. Búza, zab, árpa, rozs termett a földeken, melyeket kenyér, lepény formájában fogyasztottak. Étrendjükben a zöldség és gyümölcs nem kapott nagy szerepet, húst csak a tehetősebbek fogyasztottak. E táplálkozási szokás is közrejátszott a skorbut, vérhas és egyéb járványok kialakulásában. A járvány és az éhínség gyakran együtt járt. A lepra, a himlő és a pestis hullámai egymást érték a középkorban, az újkorban pedig a vérbaj és a vérhas, malária a legsúlyosabb fertőző betegség. Előfordulhat, hogy ezek a nevek több betegséget takarnak, csak a hasonló tünetek miatt a betegségek megkülönböztetése nehézségekbe ütközött. A járványok kialakulásában az is szerepet játszott, hogy fokozatosan megszűnt az elszigetelődés, fellendült a közlekedés és a kereskedelem. A korábban elzárt közösségek kapcsolatuk során olyan kórokozókat cseréltek ki egymás között, melyekkel szemben szervezetük még védtelen volt. A megfertőzöttek pedig gyorsan továbbadták a betegséget utazásuk során. A járványok idején az emberek egy része csapatostól menekült, mások otthonukba zárkóztak. A fertőzötteket gyakran házukba falazták. Sokszor a halottakat nem merték vagy nem tudták eltemetni.

A higiéniai viszonyok miatt is terjedtek gyorsabban a járványok, hiszen a szennyvíz elvezetése megoldatlan volt, a hulladék és a szennyvíz az utcákra került. Annak ellenére, hogy a városokban fürdőházak működtek, a víz partján élők pedig a környezet kínálta lehetőségeket használták ki, a fürdés csak a felfrissülést szolgálta. Sopronban a középkor végén háromféle fürdő működött: a városi, a balfi és a rituális fürdő. A ma is kedvelt Balfi gyógyfürdő 1560. május 23-án nyitotta meg kapuit (Kincses 2000). Ennek előzményeként I. Habsburg

Ferdinánd (1526–1564) magyar király engedélyezte a városi tanács számára, hogy Wolffsfalu területén feltörő meleg vizet különféle betegségek gyógyítására alkalmazzák, a betegetől térítést kérjenek, fürdőházakat építsenek, a fürdéshez szükséges felszereléseket beszerezhessék. Az 1560-ban készült számadáskönyv adatai szerint a fürdő a városnak jól jövedelmezett, ezért folyamatosan bővítették. A XVII. században természettudósok, orvosdoktorok több írást is megjelentettek, a tudományos szempontokat szem előtt tartva népszerűsítették a fürdőt. Megfigyeléseik és elemzéseik helyességét a gyógyvíz analitikai vizsgálatai igazolták a víz összetételére és gyógyhatására vonatkozóan.

Az éhínség, hosszan tartó élelemhiány sok emberre kiterjedő, tartós éhezést, az érintett népességcsoport fizikai leromlását, halálozási arányának jelentős növekedését okozta. Hazánkban az éhínség más európai országokhoz képest ritkábban fordult elő, mivel a halászat, gabonatermelés, állattartás viszonylag egyensúlyban volt (Antal–Buzinkay–Farkas–Schultheisz 1972).

A népességet ritkító egyéb jelenségek között a legfontosabb a háború volt. A hadjáratok során tervszerűen felégették, kifosztották a harcolók egymás területét, letaposták, elpusztították a termést. Az 1241–42 tatárjárás idején a falvak negyede-fele tűnt el, a lakosság közel felére csökkent. Kóbor, fosztogató katonák tartottak rémületben egy-egy térséget. A hadseregek emellett betegségek melegágyai is voltak, így a tífusznak és a nemi betegségeknek, mivel amerre jártak, terjesztették ezeket. A háború elvonta az emberek egy részét a termelőmunkától, ráadásul adóemelésekkel járt, s ez a plusz teher egy különben átvészeltető évet nehezzé változtatott (Lőrincz 1999).

A folyamat szabályozatlansága miatt, nagyobb esőzések országrészeket lepelt el a víz. Magyarországon 1336-ban egérözön és sáskajárás pusztított, utóbbi gyakran előfordult. A házak ebben az időben fából épültek, egy-egy tűzvész porig égette a városokat.

A kereszténység elterjedésével a szerzetesek magukkal hozták a nyugati kultúrát is, a karitatív szemléletet s az ebből következő gyakorlatot. Az egyre-másra épülő kolostorok a kultúra és rövidesen a betegellátás központjai lettek. A rendházakban folyt az antik klasszikusok, köztük az orvosi munkák másolása. Ezekből, társaik tapasztalataiból és saját gyakorlatukból szerezték a rendtagok orvosi ismereteiket, melynek gyakorlásához a kolostorok gyógynövénykertje, a Hortus Sanitatis adta az orvosságok alapanyagát (Schultheisz 1997). Szent István idején az esztergomi, veszprémi, kalocsai papi főiskolákon tanították a medicinát. Veszprémben akkor kezdték el tanítani az orvostudományt, amikor a főiskolát III. Béla egyetemi rangra emelte.

Azonban az orvosi beavatkozás, gyógyítás mellett a beteg hitt Istenben és a védőszentekben, hogy sorsa, egészsége jobbra fordul. A XII–XIII. században a betegek különböző betegségekben más és más szentekhez fordultak segítségért. A betegeket általában otthon ápták, főleg a módosabb családokban. Az első kórházak a kolostorok menedékhelyeiből alakultak ki, amelyeket eleinte nem a betegek, hanem az elesettek, nyomorultak, magatehetetlen öregek számára létesítettek. A *hospitium* szó értelme is *vendéglátás, vendégszoba*, ebből lett később a betegeket befogadó *hospitál, ispotály*. A XII. századtól fogva a kolostorokhoz mindenütt kapcsolódik kórházi részleg, orvos nélkül, a betegek ellátása inkább karitatív, mint gyógyító tevékenység volt. Az egyre szaporodó egyetemek ellenére a képzett orvosok száma a lakosság számához viszonyítva egészen jelentéktelen, csak a nagyobb városokban és az uralkodó köröknek voltak orvosai. A köznépnek a felcserek, fürdősök, bábák, kuruzslók, vándorgyógyítók, szerzetesek maradtak, valamint Isten segítségét kérték gyógyulásuk érdekében. A XII. században már volt gyógyszertár, de az orvosok maguk is készítették orvosságot, vagy személyesen rendelték meg a patikusnál (Lőrincz 1999). A budapesti Orvosi Egyetemi Könyvtárban a legrégebbi recept 1490-ből származik. 1524-ből maradt fenn a következő vény:

*„Seres ellen waloowossag
papsaitiawaliros
vaiategibechinalni
azzal kenni kotni kell
chemerkeolok ellen valo
szargakikirichotviragosol szedni
meghszaraztatnimeghöntenimelleg
echette es ugireakotni”* (Schultheisz 1997, 34–35).

A középkorban minden ötödik újszülött meghalt egyéves kora előtt, s háromból csak egy érte meg az ötéves kort. A gyermekek átlagosan 40%-a 14 éves koráig meghalt, az emberek várható életkora 28 év körül volt, s csak a nyolcadrészüik érte meg a 60 éves kort (Lőrincz 1999).

2. A johannita rend

A Szent János-rendet még azelőtt alapították, mielőtt az első keresztes hadjárat seregei 1099-ben elfoglalták volna Jeruzsálemet. A Szentföld védelmezésében és a zarándokok istápolásában számos érdemet szerzett Szent János-rend lovagjainak eredete: egy, a XI. század második felében Jeruzsálemben egy, a dél-itáliai Amalfiból érkezett kereskedő engedélyt kapott egy vendégház kialakítására a Szent Sírtól délre, amely kezdetől fogva a nyugatról érkező zarándokok istápolását látta el. A Santa Maria della Latina-templomnak rendelték alá a Keresztelő Szent János ispotályt, amelyet ekkor bencés szerzetesek laktak, illetve felügyeltek, azonban Boldog Gerardus (†1120) alatt önálló szervezet lett (Hunyadi 2002).

II. Paschalis pápa (1099–1118) 1113. február 15-én Gerardushoz intézett pápai bullájában elismerte a Szt. János Ispotályos rendet, a Szentszék védelme alá helyezte, és biztosította a jogát, hogy vezetőit, Gerardus utódait, bármilyen egyházi vagy világi hatóság beavatkozása nélkül szabadon választhassa. Ennek a bullának és további pápai rendeleteknek alapján az Ispotályosok az egyház mentességet élvező rendje lett.

A rend második vezetője Fra Raymond du Puy lett, aki a politikai helyzet miatt kénytelen volt katonai szerepet vállalni annak érdekében, hogy a beteg zarándokokat és a muzulmánoktól visszahódított keresztény területet megvédje. Kiadta a rend reguláját, valamint a Máltai keresztet. 1120-tól tartozik a Szt. János Ispotályos rend a lovagrendek közé. A lovagok szerzetesek is voltak, s kötelezte őket a hármasszerzetesi fogalom: engedelmesség, tisztaság, szegénység. A rend betegápoló tevékenysége mellett fő célkitűzés a keresztény hit védelme volt.

A birtok-, pénz- és egyéb adományok megjelenésével az Európán keresztül haladó zarándokútvonalak mentén, illetve a tengeri kikötőkben (Pisa, Taranto, Bari, St. Gilles, Messina, Asti, Otranto) megjelentek az első johannita ispotályok. Az ispotályokhoz tartozó birtokok a gazdasági háttérrel jelentették, melynek azért volt nagy jelentősége, mert a Szentföld védelmezése során egyre súlyosabb vereséget szenvedett a rend. 1291-ben Akkó, az utolsó keresztény erődtény is elveszett a Szentföldön. Ekkor telepedtek le Cipruson ideiglenesen.

A pápai rendeleteknek köszönhető függetlenség más államoktól, illetve a hadsereg fenntartásának és a hadviselésnek joga a rendet nemzetközileg szuverénvé tette. 1310-ben Rodosz elfoglalásával már területi önállóságot is szereztek.

A rend tagjait a beszélt nyelv alapján csoportosították. Eredetileg hét ilyen nyelvi tartomány volt: Provence, Auvergne, Franciaország, Itália, Aragónia (és Navarra), Anglia (Skóciával és Írországgal közösen) és Németország. Kasztília és Portugália az aragóniai tartományról 1462-ben leváltak, és megalakították a nyolcadik tartományt.

A rend lovagjai sok csatában részt vettek az évtizedek, évszázadok során, többkevesebb sikerrel. A johannitákat érintő fontosabb események:

- 1523. január elsején a II. Szulejmán vezette török támadás elvesztése miatt elhagyják Rodoszt. 7 évig nem rendelkeznek önálló területtel, ekkor V. Károly császár a rendnek adományozta Mána, Gozo, Cosimo szigetét és az észak-afrikai Tripoliszt.
- Fra Philippe de Villiers de L'Isle-Adam nagymester 1530. október 26-án elfoglalta Máltát VII. Kelemen pápa jóváhagyásával.
- Tovább folytatódik a kereszténység védelméért vívott háború. A törökök nagy ostroma 1565. május 16-tól szeptember 8-ig tartott, s végül a FraJean de La Valette nagymester vezette lovagok győzelmével végződött. A Szent János, vagy ahogy ezentúl nevezték őket, a Máltai rend hadiflottája lett az egyik legerősebb a Földközi-tengeren, és az 1571-es lepantói csatában jelentős szerepet játszott az oszmán tengeri hatalom végső szétzúzásában.
- 1798: Napóleon egyiptomi hadjárata során elfoglalta Málta szigetét és elűzte a lovagrendet.
- 1802: Az angolok elfoglalták Máltát (1801), majd az amiens-i békében elismerték a rend szuverén jogát a sziget felett, de ezt a jogot többé már nem gyakorolhatták.
- A Szt. János lovagrend végül Rómában telepedett le. A rendet 1805-től helytartók vezették 1879-ig, ekkor XIII. Leó pápa visszaállította a nagymesteri rangot, s vele a bíborosi méltóságot.
- A betegápolás újra a legfontosabb feladattá vált. Az I., majd a II. világháború során a betegápolás és a szociális tevékenység egyre jobban kiszélesedett.

3. A rend szervezeti felépítése

Hierarchia és felépítés szempontjából a johanniták rendje a szerzetesrendéhez hasonlított, azonban János papjai inkább voltak katonák, mint szerzetesek. A rend tagjai bizonyos próbaidő letelte után fogadalmat tettek, engedelmességet, nőtleniséget, szegénységet fogadtak. A johanniták három osztályra tagolódtak: a lovagok, papok, illetve a szolgálótestvérek és fegyverhordozók csoportjára. A próbaidő (noviciátus) mindháromhoz szükséges volt. A rend

élén az egész életre szólóan megválasztott nagymester állt, aki az öt évenként egybegyűlő generális káptalan segítségével irányította a rendet, illetve segítségére volt a rendi tanács is.

A rend legelőkelőbb tagjai a lovagok, akik eredetileg csak nemesi származásúak lehettek, de mivel a Szentföldön zajló harcok nagy veszteségekkel jártak, ezt nem vették szigorúan. A lovagok a rendbéli papok felett álltak, annak ellenére, hogy ők nem voltak felszentelt papok.

A papok a rendházak kápolnáiban, templomaiban, ispotályokban és a hadigályákon töltötték be hivatásukat.

A rend tagjai közül a legtöbben szolgálótestvérek és fegyverhordozók voltak, náluk nem számított, honnan származnak. Ennek a csoportnak a tevékenységi köréhez tartozott a napi munka ellátása, az ispotályokban a betegek ápolása, de a harcokban is részt vettek. Sajátos helyet foglaltak el a donatok. Ők világiak voltak, akik a rend legalsó fokán álltak, s csak a betegek szakszerű ellátásával foglalkoztak.

Eleinte mindhárom osztály azonos jogokkal rendelkezett, mert küldetésük, kötelességük azonos volt. A katonai erények fontossága azonban gyors differenciálódáshoz vezetett. A rend belső demokráciája fellazult, merev hierarchiába torkollott (Zombori 1988). A XIII. század második felétől újra fontossá vált a nemesi származás. Az újoncnak legalább négy nemesi össel kellett rendelkezniük apai és anyai ágon is. IV. Sándor pápa (1254–1261) megszabta, hogy csak a lovagok hordhatják a rend jellegzetes viseletét, a fekete ruhát, mellükön kereszttel és az ehhez járó, fehér kereszttel ellátott vörös köpenyt. A jellegzetes, nyolcszögletű kereszt 1350 körül terjedt el. A rend címere vörös mezőben ezüst kereszt, a pajzs tetején hercegi korona, amelyből kétoldalt rózsafüzér indult ki. Jelszavuk: *Pro fide* (A hitért).

4.A johanniták karitatív tevékenysége

Betegápoló és szegényellátó tevékenységük a kor legmagasabb szintjén állt. A rend tekintélye és fegyveres ereje volt a biztosíték az ispotályok nyugalma és sérthetlenségére. A renchez tartozó gazdag birtokok biztosították az ellátást. Az ispotályokban külön teremben feküdtek a nők és a férfiak, illetve lehetőség szerint betegségtől függően is szétválasztották őket, és kórházi ruhát kaptak. A nőbetegeket az apácák ápolták, akik külön kolostorokban éltek. Külön részt tartottak fenn a szülő nők részére, és otthont teremtettek az árva gyermekeknek. Az orvosok munkáját a betegápoló testvérek segítették.

A jeruzsálemi Szent Lázár-rend, mely a johannita rendből vált ki, főként leprásokat gyógyított. Magyarországon Esztergomban 1181-ben már volt kórházuk. A rend a XIII. század végén felhagyott a gyógyítással, és lovagrenddé alakult (Török 1990).

5.A johanniták tevékenysége hazánkban

Az első johannita lovagok a II. keresztes hadjáratra induló, s Magyarországon VII. Lajos francia király vezetésével átvonuló sereggel jelentek meg hazánkban, akiket II. Géza (1141–1162) bírt maradásra különféle adományokkal. A rend, illetve az első rendtagok magyarországi megjelenése a XII. század közepére tehető, s ez egybeesett az ausztriai és csehországi megtelepedésük idejével (Hunyadi 2002).

A johanniták hazánkban rendi tevékenységüknek megfelelően a betegápolás mellett fontos katonai és időnként politikai erőt jelentettek. Károly Róbert a XIV. század elején jelölte ki őket szolgálatra, majd a későbbiek során a török elleni harcban is részt vettek (Cevins 2003).

Legelső rendházaik és egyúttal a legfontosabb központtá kiépülő konventjeik Esztergomban, Budán és Székesfehérvárott létesültek. Esztergomban valójában három konvent jött létre. Az első és legfontosabb Szentkirályfalván 1150 körül; Szent Istvánról stefanitáknak nevezték. Ez hosszú ideig az egész ország területén található johannita birtokok anyakonventje volt. Saját ispotályuk, háromhajós templomuk volt, hőforrás mellett működő fürdő, 5 falu és 12 révhajó tartozott hozzá (Zombori 1988). A második, a Szent Keresztről elnevezett rendházukban szintén johannita ispotály működött. A harmadik johannita központ Szent Erzsébetről kapta a nevét, s ez is hőforrásokra épült fürdővel, illetve ispotállal rendelkezett.

Budán létrejött szállásaik kezdettől fogva a hőforrások vizére alapozott fürdők és ispotályok révén fejlődtek önálló konventté, amiben közrejátszott Buda királyi székhellyé alakulása is. A mai Császárfürdő helyén jött létre a Szentháromság-rendház, mely még a XVI. században is működött, s gyakran fürdött itt II. Ulászló.

Ezen kívül a Gellért-hegy lábánál létesült egy konvent, illetve volt egy rendház, mely a Szentlélek nevet kapta. Mindegyik gyógyvízzel, hőforrással rendelkezett, utóbbi ispotállal is. A székesfehérvári központhoz tartozó monostort 1193-ban Eufrozina királyné, II. Géza özvegye építette föl és látta el gazdagon földbirtokkal. Jelentős volt a Somogy megyei Csurgón álló rendházuk, melyet 1217–1226 között alapítottak.

A XIII. század végére harminc helyen állt rendházuk, birtokaik szinte az egész országot behálózták. Hiteleshelyi működésük az országban uralkodó törvényességet hatékonyan szolgálta. Az Aranybulla hét példányának egyikét ők őrizték, ami a magyar közéletben

betöltött, kiemelkedő szerepükre utal. Ha szükséges volt, karddal is küzdöttek az országért. Előfordult azonban olyan eset is, hogy nem teljesítették kötelezettségeiket, s ezért területeket veszítettek.

Királyaink a XII–XIII. században hathatósan támogatták őket. III. Béla 10.000 bizánci aranyat adott birtokvásárlásra 1170 körül dalmáciai herceg korában, s királyként birtok- és kiváltságadományokkal jutalmazta a lovagok hűségét. Így cselekedett fia, Imre király is. Sok adományt kaptak II. Andrástól, aki nemcsak a támogatásukat igényelte, de időnként pénzt is kért kölcsön. Uralkodása alatt vált önálló rendtartománnyá a János-lovagok magyarországi szervezete.

6.A johanniták soproni tevékenysége

Sopron fejlődésében és várossá válásában komoly szerepe van a Szent János-lovagrendnek. Első megjelenésük időpontjául az 1214. évet jelölik meg, mivel a Keresztelő Szent János-templom kapuja felett ez az évszám áll, de ekkor még nem telepedtek meg Sopronban (Egerváryné 1990).

Az V. keresztes hadjáratban 1217-ben II. Endre királyt a johannita lovagok kísérték el a Szentföldre, illetve ott többen csatlakoztak hozzá. II. Endre a hadjárat során a lovagoknak adományozta a soproni Babóti kapuban – mely a Bécsi kapu lett később – szedett királyi vám jövedelmét. A beszedett vám kétharmad része volt a királyé, egyharmad része a Sopron megyei ispán jövedelmét gyarapította. Erre a Sopron megyei ispánt illető egyharmad részre tehát II. Endre király 1217. évi adománya nem vonatkozott, miként erről IV. Béla király 1238. évi megerősítő okleveléből meggyőződhetünk, aki kifejezetten a soproni vám két részére hagyja jóvá atyja ajándékát (Házi 1939).

6.1. Katonai védelem

A johanniták soproni letelepedése IV. Bélának köszönhető. Maga a vámjog bevétele nem indokolta a letelepedésüket, de az a megállapodás, amit a király kötött a renddel 1247-ben, igen. Az egyezés értelmében a János-lovagok praepceptora, Rembaldus de Voczan kötelezettséget vállalt, hogy Magyarország nyugati határszélét – a Kis-Kárpátoktól a Drávaig terjedő határszélét – 50 fegyveres lovaggal megvédi.

A védelem Pozsony, Sopron, Moson, Vasvár és Németújvár váraknak és térségeiknek megvédésére terjedt ki. A kötelezettség érvényességéhez a rendnek le kellett telepednie a védelem alatt álló várak valamelyikében. Abban, hogy a választás éppen Sopronra esett, része

volt nemcsak a város központi fekvésének, hanem annak is, hogy a rendnek a soproni vámból megélhetési jövedelme volt, amelyet kiegészített a közelben fekvő lépesfalvi birtok. A lovagok a városon kívül, a Bécsi úton, az ún. Babóti kapunál telepedtek le. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen, mert az építkezés a helyi polgárok tulajdonjogával került ellentétbe. A király tárnokmesterét és Sopron ispánját, Csákot bízta meg a béke közvetítésére: a várbeliek a lovagrend javára lemondtak egy vártorony birtokáról, a hozzátartozó kúriáról, házakról, és az ezekkel kapcsolatos jövedelmekről örökre. Az egyezséget Csák ispán 1250-ben írásba foglalta, amelyet Rembaldus nagymester kérésére IV. Béla is megerősített. Ezek után a Szent János-lovagrend megépíthette soproni lovagházát (Házi 1939).

6.2. A lovagház-rendház építése

Feltételezések szerint az első lovagház építése 1217–1225 között történhetett. Az épületet, mely a Bécsi út 30. számú telkén állt, s mostanra teljesen átalakították, vámházként is említik (Czellár 2000). A lovagok letelepedéséhez az első indítást II. Endre adta azáltal, hogy a rendnek ajándékozta a Babóti kapu vámjövedelmének rá eső részét, a fő indokot a IV. Bélával kötött megállapodás szolgáltatta. A lovagok soproni tevékenysége, melynek a várvédelem, az ispotály működtetése, a hitélet fejlesztése és elmélyítése, a hiteleshelyi működés irányítása voltak a főbb elemei, a lovagházban összpontosult.

A hiteleshelyi működésnek köszönhetően néhány házfőnök neve fennmaradt. Így például: 1274: Rudewanuscommendator, 1277: Tivadar praeceptor; 1278: Rodianuspraeceptor; 1297–1300: Péter praeceptor; 1302–1307: János praeceptor; 1308–1321: Péter praeceptor. A soproni keresztes konvent kimutathatólag még 1347-ig működött mint hiteleshely, de azt a szokását, hogy a házfőnököt név szerint is említse, elhagyta. Ebben az időben a lovagház már hanyatlásnak indult. Ennek oka leginkább az volt, hogy Ausztriával hosszan tartó békekorszak kezdődött, így a katonai védelem már nem volt szükséges. Valószínű, hogy a lovagokat olyan helyre irányították, ahol szükséges volt harci tapasztalataikra. Azok, akik itt maradtak, kihaltak vagy elköltöztek, új tagok pedig nem léptek be, így a lovagház csaknem teljesen elnéptelenedett. 1346-ban már házfőnöke sem volt: János tartományi alperjel alá tartozott, aki azután a soproni vámot minden tartozékával együtt a város gondozásába adta át az ispotállal együtt, azzal a feltétellel, hogy a rendnek járó két rész tiszta vámjövedelem felét a lovagház és a kápolna karbantartására, másik felét az ispotályra költse (Házi 1939). Az eltávozott lovagok után egy-két betegápoló testvér maradt hátra, akik az ispotályban tevékenykedtek, illetve a kápolnában maradt egy pap testvér. A lovagház nem maradt egészen üresen a lovagok

távozása után sem, erre Miklós nádor 1351. évi oklevele szolgálat bizonyítást. Később a soproni tanács vette át a lovagház gondozását; ekkorra már a rend egy tagja sem volt a városban. Az utolsó tényleges johannita rendház Magyarországon Sopronban szűnt meg.

6.3. A johanniták ispotálya

A középkori történelem egyik fontos eleme a szegények megsegítése, a könyörületeség (*caritas*) a hét erény egyikeként a túlvilági megváltás elérésére való törekvés. E cél elérésének – az akkori emberek felfogása szerint – hatékony módja volt az ispotály.

Sopron város karitatív intézménye a középkorban a johanniták által létrehozott és működtetett Szent Erzsébet ispotály – melynek alapítási évről és arról a közel száz éves időszakról, ami a lovagház elnéptelenedéséig eltelt – nem, vagy csak kevés adat maradt fenn. Ennek oka, hogy a középkori emberek és elsősorban az egyházi rendek – a múló emberi dicsőség után nem áhítozva – emléktáblákkal, oklevelekkel, vagy egyéb módon nem örökítették meg alkotásaikat, hanem egyedül Isten előtt kívántak érdemeket szerezni a túlvilági életre, aki előtt viszont a legelrejtettebb gondolat sem marad titokban (Házi 1939). A betegápolást a lovagházban lakó betegápoló testvérek látták el. A gondozottak számára az ispotály területén kialakított Szent Erzsébet-templomban biztosították a lelki gondozást, kezdetben „keresztes papok,” majd plébánosok. Az alapítási évről tehát nincs adat, de 1286 körül említés történik működéséről. Ennek ellenére egy biztos: azzal a tettel, hogy megalapították a város első szociális létesítményét, megalapozták a szervezett egészségügyet Sopronban (Egerváryné 1995).

6.4. Az ispotály helykiválasztásának jelentősége

A városi kórházak a középkorban Európában eredetileg a kevésbé népes elővárosokban, a városfalakon kívül, a kapuk közelében vagy előttük, folyóvíz partján épültek. A leprakórházakat építették a legmesszebb a várostól, sok esetben egy-két kilométerre (Cevins 2003). Ezeknek az építkezési szokásoknak a háttérében egészségügyi és higiéniai okok álltak. A betegek elkülönítése és a tiszta folyóvíz biztosította a megfelelő működést. A lovag- és ispotályos rendek kórházai, mivel alapvetően a környező földbirtokok jövedelmeiből tartották fenn magukat, szintén a városfáltól távolabb helyezkedtek el.

Ugyanakkor a kórházak mégsem kerültek el az átkelőhelyeket: a fennmaradt írásos és régészeti emlékek azt mutatják, hogy a fellelhető ilyen intézmények többsége a forgalmas utak mentén, hidaknál, várkapuknál telepedett meg, ezáltal is betöltve az utazóknak szolgáló menhely szerepét.

Sopronban a johanniták által épített Szent Erzsébet ispotály a mai Ikva-híd 2. sz. házának helyén állott, a Szent Erzsébet-templom mellett. Egyrészt orvos-higiéniai szempontok miatt a Babóti (bécsi) kapu előtt, az Ikva partján, a külvárosban (nem a városon kívül) épült meg az ispotály. Másrészt – védelmi okok miatt – nem a határhoz közel épített lovagházuk és templomuk mellé emelték, hanem az Előkapuhoz közel fekvő területen – az úgynevezett *Spitalbrücken* – az Ikva-patak partján. Bár a városfalon kívül találjuk az ispotályt, mégis közelebb helyezkedett el a város szívéhez. Még a város egyetlen plébániatemploma, a Szent Mihály-templom is távolabb feküdt. A polgárok nap mint nap eljártak mellette, amikor a Szent Mihály plébániára mentek.

6.5. A Szent Erzsébet ispotály funkciója

A hazai ispotályok elsősorban szegényházak voltak, nem pedig kórházak. Igaz, a szegény beteget is ápolni kellett, a betegellátás azonban csak másodlagos feladat volt, és csak az ispotály lakóira vonatkozott, természetesen leszámítva a lepraházakat és más, járványos betegek számára szolgáló intézményeket. Az ispotályokhoz templom vagy kápolna is tartozott, hiszen a szegények lelki szükségletét kellett elsősorban biztosítani. Minden ispotálynak volt papja, aki mellett olykor káplán is működött (Kubinyi 1999). A híveket arra ösztönözték, hogy betegségükben inkább lelki, mint a test gyógyításával foglalkozó orvosokhoz forduljanak. A IV. Lateráni Zsinaton kijelentették, hogy a betegség valójában a bűn megnyilvánulása, így csak a lélek orvosa nyújthat gyógyírt rá (Majorossy 2003).

A Szent Erzsébet ispotály esetében is az emlékek és a végrendeletekben található adatok alapján minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a soproni ispotály elsősorban szegényház volt, ahol az elszegényedett és rokoni támasz nélkül álló soproni polgárok és polgárnők találtak öreg napjaikra menedéket. Annyiban azonban ez a szegényház a mai fogalmak szerint bizonyos jóindulattal kórháznak is mondható, amennyiben az ide felvett szegények egyúttal betegek is lehettek, akiket tehát gondosan ápoltak és gyógyítottak. Végül az ispotályban kaptak ételmezt és szállást a zarándokok és vándorok is, ha esetleg polgári háznál elhelyezkedni nem tudtak.

6.6. A városi ispotály gazdálkodása

Az ispotály fenntartására az alapító lovagrend a városnak átengedte a soproni vámjövedelem mindenkorai egyharmad részét. Ez a bevételi forrás természetesen minden évben változó volt a kereskedelmi forgalom szerint. Kevés adat maradt fenn a vámjövedelem összegszerű

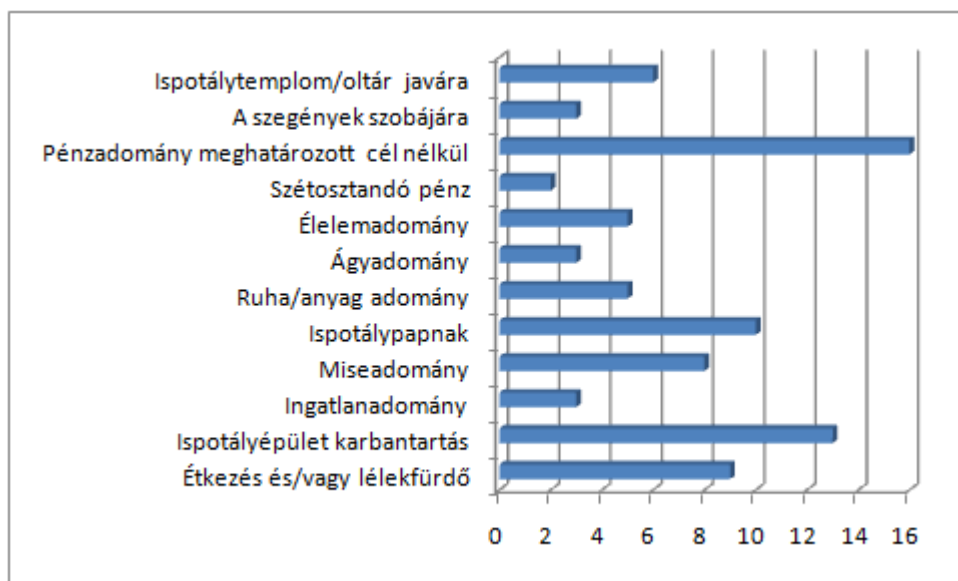
megállapítására. Egy ilyen töredék 1425. június 24 – november 19. közötti időből azt mutatja, hogy Laistel János polgármester kezéhez a vám harmadrésze címén 13 font 2 soldius 6 dénár készpénz és 88 vödör só folyt be; 1439. március 22. – november 11. között viszont csak 9 font 28 dénár és 16 rőf posztó (melynek rőfje 22 dénárt ért) jutott a harmadrész fejében. A városi ispotály másik bevételi forrása saját ingatlanjainak bérbe adása volt. Ezek az ingatlanok: házak, malom, hússzék, kenyérárusító-hely, rétek, szántók, szőlők és káposztáskertek, melyek az ispotályba felvett személyek után szálltak az ispotályra, részben pedig jómódú polgárok adománya révén jutottak az ispotály birtokába. Ezeknek az ingatlanoknak nagyobbik részén az ispotály maga gazdálkodott. E célból majorja volt teljes gazdasági felszereléssel, élén a majorossal, aki egy vagy több szolgálval szántott-vetett, aratók végezték az aratást, cséplők a cséplést, szőlőmunkások a szőlők megművelését és a szüretet, a tehenek fejésénél és a disznók hizlalásánál pedig egy cselédlány is segédkezett (Házi 1939).

Az ispotály gazdálkodásával nemcsak jövedelemhez jutott, hanem a föld- és szőlőműveléssel, állattenyésztéssel megteremtették mindazokat a terményeket, melyek az ispotályba felvett szegények ellátásához szükséges volt. Így például a szükséges kenyérmagvakat, zöldség- és főzelékféléket, húst, zsírt, tejet. Az ispotály lakóinak tányérjára gyakran került hús, kalács, főzelék, kenyér, árpa, darakása, bor. Mindezekből következtetni lehet arra, hogy a lakók igen tisztességes, és a kor szokásos kosztjához képest változatos ételmezésben részesültek.

Fontos bevételi forrást jelentett az ispotály számára a hívek adománya, amelyeket gyakran adtak Isten iránti hálából illetve a szegények iránti könyörületességből. Ezekről az adományokról írásos emlékek nincsenek, mert úgy gyakorolták az irgalmasság testi cselekedeteit, ahogy a szentírásban tanulták: *„te pedig mikor alamizsnát adsz, ne tudja a balkezed, mit cselekszik jobbkezed, hogy alamizsnád titokban legyen: és Atyád, ki lát a rejtekben, megfizet neked”* (Házi 1939, 154). Ezért ismét a végrendeletek azok, amelyek megörökítették az utókor számára egy-egy jötevő cselekedetét.

Az adományok jellegét nézve kiderül, hogy a végrendelkezők gyakorlatias módon gondoskodtak az ispotályokról és az ispotályon kívül élő szegényekről. Az ispotályon kívül támogatottak leggyakrabban pénzadományban részesültek, de jelentős volt még a ruha és az ételadomány is.

Az ispotályok lakóit a pénz-, élelem- és ruhaadományokon túl olyan eszközökkel, adományokkal is ellátták, amelyekre az intézménynek szüksége lehetett (*1. ábra*).

1. ábra: A soproni ispotálynak (1393–1524) tett adományok jellege és mennyisége (db)

Forrás: Majorossy 2003, 227.

Az adományok meghatározott célját megvizsgálva úgy tűnik, hogy Sopronban a Szent Erzsébet ispotályt nem csupán kegyes adományok célpontjául szolgáló intézménynek tekintették, hanem egyházi intézménynek is, hiszen a végrendelkezők nagy számban adakoztak az ispotálytemplom és annak oltárai, valamint az ispotályplébános javára, és számos misealapítványt is tettek az itteni templomba.

A soproni ispotály működéséről négy számadás maradt fenn a XV. századból, melyet az ispotálygondnok készített:

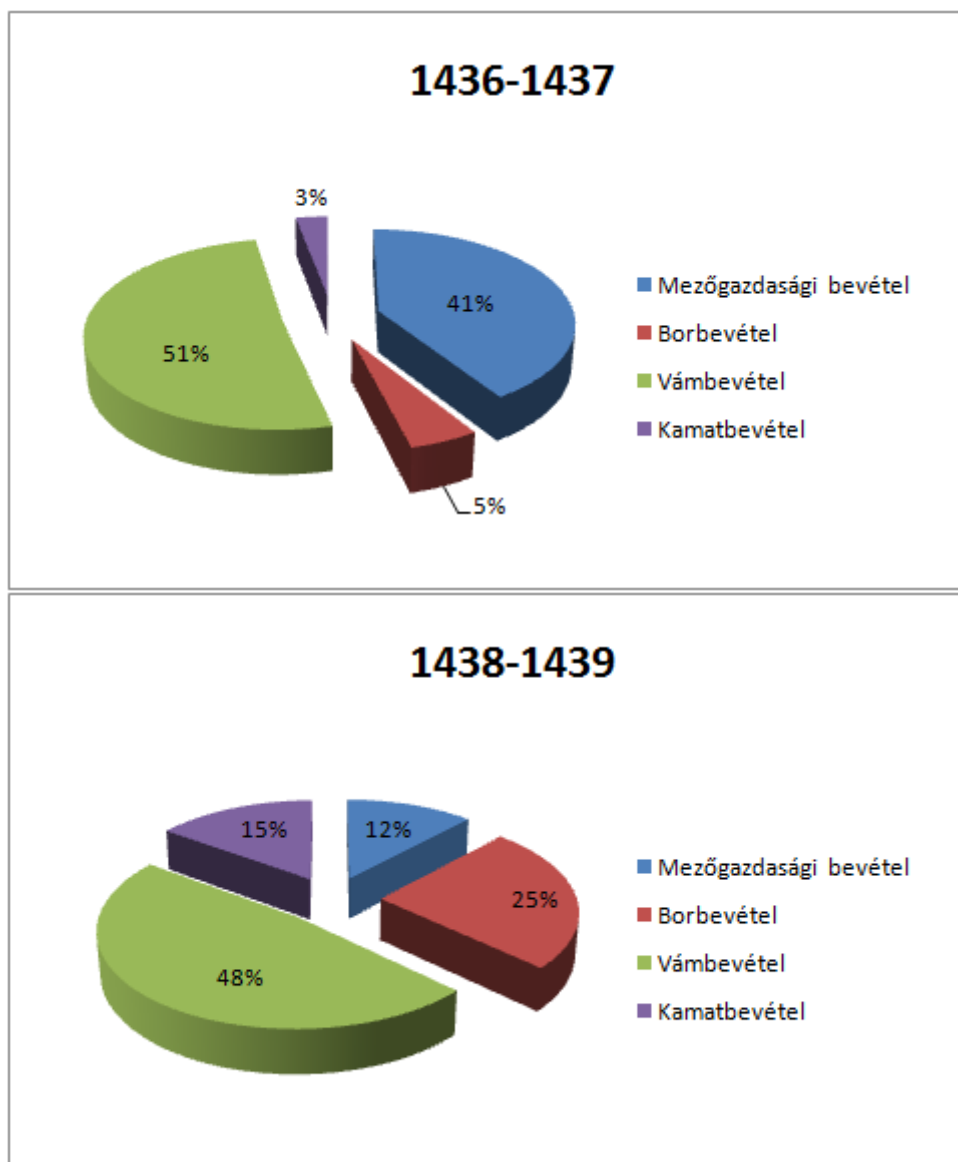
- Az 1420-as számadást Piberauer János ispotálygondnok készítette el áttekinthetően és részletesen.
- Az 1436–37-es elszámolás inkább feljegyzéseket tartalmaz, kevésbé rendszerezett, viszont utal az ispotály pénzkölcsönző szerepére.
- Az 1438–39-es számadás szinte az egész időszakra tételesen feljegyezi a szegények ételmezésére fordított kiadásokat.
- Az 1489–90-es számadás viszonylag egyenletes elszámolást nyújt, és ez az egyetlen a négy közül, amelyik a szegényekre fordított kiadásokról részletesebben szól: a szétosztott pénzről, lélekfürdőről, lelki gondozásra fordított összegről (Házi 1931).

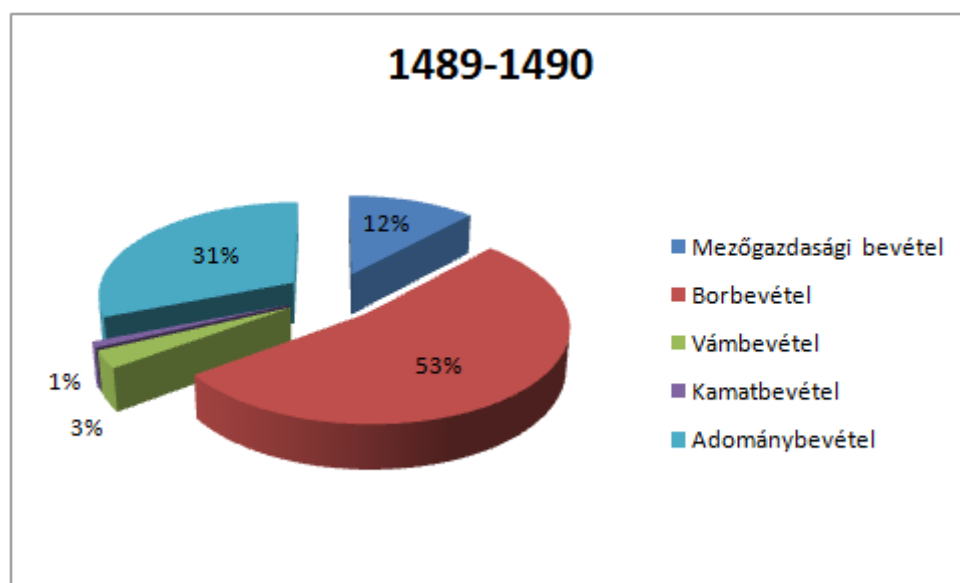
A négy számadás jól tükrözi a kiadásokat és bevételeket. A kiadások három részre bonthatók:

A szegényekre fordított kiadások tartalmazzák az ételmezést, a fürdőre, szétosztott pénzekre vonatkozó tételeket; az ispotálytemplom papjainak fizetését; a gyertyák, illetve a misék költségét.

Az ispotályra fordított kiadásokhoz tartozik a karbantartás, konyhai eszközök, munkabérek, fuvarozás, szolgák és az írrok bére, papír, pénzváltás stb.

A gazdálkodáshoz tartoznak a szőlőművelésre, földművelésre, állattenyésztésre fordított kiadások, de ide tartozik a vámszedő tevékenységével kapcsolatban felmerült költségek (a vámszedés költségei mellett a vámszedő bére, ételmezése stb.).

2. ábra: A soproni Szent Erzsébet ispotály bevételei a XV. században

Forrás: Majorossy 2003, 230.

A 2. ábrából kitűnik, hogy a bevétel nagy része a gazdálkodásból származott. Ez a szegények ellátását is szolgálta, hiszen az élelem egy részét biztosította. Valószínű, hogy az állattartás javarésze az ispotály általános pénzügyi egyensúlyának fenntartását is szolgálta.

Az ispotály bevételét nézve a legrészletesebb az 1489–1490-es, míg az 1420-as nem tartalmazza a bevételi forrást. Kivételes jövedelem volt a már többször említett vámbevétel. A befolyó összeg felét tette ki 1436–39 között a kölcsönadott pénzek kamataiból befolyt összeg. Az 1489–90-es időszakban már a borbevétel és az adománybevétel is fontos tényező volt az ispotály életében.

A szegényekre kiadott összegek

	1420	1436-1437	1438-1439	1489-1490
Élelem	3.788	-	4.219	1.430
Fürdő	-	-	-	119
Pénzosztás	-	-	-	2.220
Lelki gondozás	20	-	24	222
Egyéb	421	36	-	839

Karbantartásra, élelemre és egyébre kiadott összegek

	1420	1436-1437	1438-1439	1489-1490
Főzés	582	3.140	5.972	1.716
Karbantartás	4.319	4.101	1.974	4.027
Egyéb	14	240	-	1.105

A kórház gazdasági tevékenységére kiadott összegek

	1420	1436-1437	1438-1439	1489-1490
Szőlőtermesztés	13.259	11.494	16.538	13.597
Földművelés/állattenyésztés	10.496	17.120,5	10.393	8.735,25
Vámtevékenység	-	-	-	43

3. ábra: A soproni Szent Erzsébet ispotály kiadásai dénárban a XV. században

Forrás: Majorossy 2003, 232.

Az ispotály kiadásai (3. ábra) tovább is részletezhető, mennyit költöttek a szegényekre, az ispotály fenntartására és a gazdálkodásra. Az első táblázatból kitűnik, hogy a gazdálkodás ellenére jelentős összeget tett ki az élelmezés, illetve – ahol van adat – a szegények közti pénzosztás.

6.7. A soproni ispotály sorsa a johanniták távozása után

A XIV. században a johanniták védelmi kötelezettsége megszűnt, a lovagok elhagyták Sopront. Giovanni tartományi alperjel 1346-ban a város gondozásába adta a johannita ispotályt – így lett városi ispotály – azzal a feltétellel, hogy a rendnek járó „kétharmad rész vámjövedelemből” az ispotályt megillető egyharmad részt az intézmény fenntartására fordítsa, a másik egyharmad részt pedig a rendház és a kápolna karbantartására. Így tehát már a XIV. században a soproni ispotály a városi tanács felügyelete alá került. Ezt a felügyeletet a tanács megbízásából egy ispotálygondnok, Spitalmeister végezte, aki számadást vezetett a hozzá befutó összes bevételről, valamint az általa teljesített összes kiadásról. Előfordult, hogy az ispotálymester más irányú elfoglaltsága miatt ezt a munkát az általa kinevezett sáfárra bízta. A fenntartást célzó városi jövedelmek továbbiakkal egészültek ki, a pénzbeli és természetbeli adományok mellett elsősorban a Szent Erzsébet kápolnájának oltárára tett alapítványok kamatával.

A késő középkor folyamán egyre csökkent a szerzetesek szerepe, a szerzetesi kórházak többsége eltűnt, vagy a világi klérus kezébe került. Ez részben annak a válságnak volt az

eredménye, amely a XIII. század vége óta egész Európában sújtotta a régi és a betegápoló rendeket egyaránt. Reform reformot követett, és mindenütt a szerzetesi élet helyreállítása részesült előnyben a külvilág felé irányuló jótékonyág gyakorlásával szemben. Ez a jelenség évszázadokkal korábban lezajlott Nyugat-Európában. Magyarországon a katonai betegápoló rendek viszonylag jól őrizték pozícióikat, és még a XIV. század közepén is nagy tekintélynek örvendtek.

A Máltai katolikus lovagrend napjainkban világszerte működő nemzetközi szervezetté vált, célját változatlan maradt: a kereszténység védelme, a betegápolás, a karitatív és szociális téren való segítségnyújtás, különösen a természeti katasztrófák és háborús pusztítás áldozatainak segítése.

BIBLIOGRÁFIA

- Antall József – Buzinkay Géza – Farkas Károly – Schultheisz Emil szerk. (1972): *Képek a gyógyítás múltjából*. Budapest : Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár kiadványa, 1972. 115 p.
- Cevins, Marie-Madeleine De (2003a): A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. *Korall* 2003. 11–12. évf. 3-4. sz. 47–74. p.
- Cevins, Marie-Madeleine De (2003b): Az egyház a késő-középkori magyar városokban. Budapest : Szent István Társulat, 2003. 257 p.
- Czellár Katalin (2000): Sopron. Budapest : Panoráma Kiadó, 2000. 248 p.
- Csatkai Endre (1953): Sopron és környéke műemlékei. Budapest : Akadémiai Könyvkiadó, 1953. 584 p.
- Dányi Dezső – Zimányi Vera (1989): Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1989. 530 p.
- Egerváryné Fangler Katalin (1990–91): A jeruzsálemi Szent János Lovagrend (ispotályos–johannita–János lovagok) soproni tevékenységével kapcsolatos feljegyzések. Sopron : Kézirat. (Széchenyi István Városi Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény), 1990–91. 38 p.
- Házi Jenő (1930): Sopron szabad királyi város története, II. rész, 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron : Székely és Társa Nyomdája, 1930. 14 p.
- Házi Jenő (1931): Sopron szabad királyi város története, II. rész, 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron : Székely és Társa Nyomdája, 1931. 268 p.

- Házi Jenő (1939): Sopron középkori egyháztörténete. Sopron : Székely és Társa Nyomdája, 1939. 180 p.
- Hunyadi Zsolt (2002): A johanniták Magyarországon a XIV. század végéig. *Aetas*, 2002. 17. évf. 4. sz. 52–76 p.
- Józsa László (1996): A honfoglaló és Árpád-kori magyarság egészsége és betegségei. Budapest : Gondolat Kiadó, 1996. 169 p.
- Kincses Katalin Mária (2000): Természeti környezet, ökológiai háttér és gyógyítás Sopronban a kora újkorban. *Debreceni Szemle*, 2000. 8 évf. 4. sz. 521–543. p.
- Kubinyi András (1999): Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest : METEM, 1999. 382 p.
- Lőrincz László (1999): Életmódtörténet II. Középkor. Budapest : AKG Kiadó, 1999. 292 p.
- Majorossy Judit (2003): A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében. *Soproni Szemle*, 2003. 57 évf. 3. sz. 216–234. p.
- Török József (1990): Szerzetes és lovagrendek Magyarországon. Budapest : Panoráma Kiadó, 1990. 203 p.
- Zombori István (1988): Lovagok és lovagrendek. Budapest : Kozmosz Könyvek, 1988. 165 p.

NMARNÉ KENDÖL, JUTKA

THE CHARITABLE ACTIVITIES OF THE ORDER OF ST. JOHN IN SOPRON IN THE MIDDLE AGES
AND ITS ECONOMIC AND SOCIAL IMPORTANCE

The life circumstances along with nutritional and hygienic habits of people living in medieval Hungary played a significant role in the development of great plagues, famine and other disastrous events. When the Order of St. John was settled, a major change began to function in the field of charitable activities. They protected the town and laid down the basics of literacy. The elements of these actions can be found in Sopron as well. The order operated some so-called spitals where ill people were looked after and where pilgrims and wanderers were welcomed. The order sustained itself with donations as well as being self-supportive. During the 14th century the order's obligation of defence ceased to exist, the knights left Sopron and the spital of St. Elizabeth was put under the supervision of the city council.